

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS FELADATA.

1. A növendék és az erkölcsi nevelés feladata.

Az erkölcsi nevelés ügye már a testi és értelmi nevelés körében is szóba jön. A testi nevelésnek ugyan sajátos és önálló feladata is van, de e mellett egyúttal az értelmi és erkölcsi nevelés javára kell szervezni. Tény ugyanis az, hogy az embernél testi műveltségről az állat testi életével szemben csak azért beszélhetünk, mert az ember testi élete értelmes és erkölcsös lehet; másrésztől meg kétségtelen, hogy testünk nagyszabásu értelmi ténykedéseinkben és erkölcsi cselekvésünkben fontos szerepet tölt be. Még erősebb erkölcsi jelleget ölthet az értelmi nevelés, mert az elme műveltsége egyrészt előfeltétele erkölcsi életünknek, akaratunk szabályszerű tevékenységének, másrészt a tanuló munkája sokat nyer azzal, ha az erkölcsi tevékenység körébe emelkedik. Mint a súly az órán, olyan az erkölcsi indíték a tanulás menetében. *Az erkölcsi nevelés némely ügye tehát már a testi és értelmi nevelés körében nyer elintézését vagy legalább előkészítést.*¹ Igazi tárgyalása azonban külön munka keretébe való, mert amazokkal szemben külön tárgya, külön tényezői és sajátos feladata van. *Első dolgunk az lesz, hogy megjelöljük a növendékben az erkölcsi nevelés alapját és megmutatjuk az erkölcsi nevelés feladatához való viszonyulását.*

1. A testi nevelés első sorban a gyermek testi életére irányul; az értelmi nevelés főleg az észet fejleszti. Az erkölcsi nevelés pusztán nevével kevésbé tájékoztat; de azért nem lehet az iránt kétség, hogy az, *a mivé az ember erkölcsileg lehet, valamiképp megvan benne.* A nevelés ugyanis egy lényből sem csinálhat mást, mint a

¹ Mázly, Ált. Pädagogia: 51—53., 57—62., 78—79., 125—129., 196. s köv. lapok.

mire rátermettségénél fogva határozódik. Comenius helyesen mondja, hogy az erények és jó erkölcsök, valamint a vallás és jámborság csirái ép úgy meg vannak az emberi természetben, mint az értelmi nevelés feladatának, az eruditióknak magvai.¹ Az *erkölcsi nevelés* a hajlamok és érzelmek, a vágyak és szenvedélyek, a szív világának szabályozásával, az *akaratnak*, általában a törekvésnek *képzésével foglalkozik*. Mint a táplálkozás, a vérkeringés és más testi műveletek a testre, az ismeret pedig az észre, úgy *útal az erkölcs az akaratra*. Erkölcsön t. i. általában valamely szabad, önelhatározásunktól függő cselekedetnek sűrű ismétlődését értjük; szoros értelemben pedig ezt vagy azt az embert ilyen vagy olyan erkölcsűnek azért mondjuk, mert sűrűen ismétlődő cselekvése szerzett, állandó akaratirányra vall. Az értelmi nevelés gondolkodásra képesít, ismereteket, tudást ad; az *erkölcsi fejlesztés akaratit tevékenységre* nevel, erény és erkölcs birtokába juttat; amaz elveket közöl, emez az elvek szerinti cselekvésre *szoktat*. Akaratának erejével s nem pusztá megismeréssel foglalja el az ember a mindenségben azt az állást, a mely őt eszes természeténél fogva megilleti. Az Uristenhez való viszonyunkat nem az Isten létezésének tudása, tulajdonságainak és parancsainak ismerete állapítja meg, hanem akaratunknak az az iránya, a melynek hajtó ereje a szeretet, s melynek nyilatkozása az Isten akarata, törvénye szerinti élet. Ugyanez áll embertársainkhoz, tudományhoz és művészethez, vagy a haza földjéhez való viszonyunkról. *Erkölcseitől függ az embernek jósága vagy rosszása; az erkölcsnek alanya pedig az akarat*, mert sem testi tulajdonai, sem tudós volta miatt, hanem *tisztán akaratának jósága miatt nevezzük őt erkölcsösnek*. Az apagyilkosság, a lopás elgondolása, az érzékiség mozzanatainak elvont megismerése még nem tesz erkölctelenné, hanem azzá tesz a reá való törekvés, akaratomnak ráirányulása. Szintúgy a haza földjéről való szép ismeretek, fajunk történelmi fejlődésének vagy jellemvonásainak tudása, tájékozottság a művészi alkotások terén, mélyreható tudomány még nem tesznek erkölcsössé, hanem azzá tesz az eszes természetnek megfelelő törekvés, akarat, szeretet és élet.

Egy kifejezéssel az erkölcsi nevelés alapját a növendékben *a szív világának vagy a szeretet körének* mondhatjuk, a mint az értelmi nevelésnél az ismeretek és a tudat köréről szokás beszélni.

¹ Didact. Magn. cap. V. — V. ö. I. művem 3. §. 31—35. l.

A szív világában elsőrangu tényező *a szabad akarat*, mert nem akármiféle tevékenység, nem akármilyen akarati működés, hanem *a kellő* rendben folyó vagyis *a tudatos és szabad akarati tevékenység ad életünknek erkölcsi jelleget*. A logikában az elme tevékenységéről van szó, de nem az elmebeteg észjárásáról, hanem az ész tevékenységének helyes rendjéről, a gondolkodásról, mely az igazság megismerésére irányul, s az értelmi nevelés egészséges észjárásra, gondolkodásra akarja a növendéket tanítani; szintűgy az erkölcstannak csakis az akarati tevékenység helyes rendje teszi a tárgyát vagyis az a tevékenység, a mely az erkölcsi normára figyelő észből és a szabad akaratból származik, és az erkölcsi nevelés szabad elhatározással folytatott, tudatos életirányt akar a növendéknek adni. A szabad akaraton kívül a szív világához még az is tartozik, a mit közönségesen kedélynek mondanak, vagy is *az érzéki törekvésnek mozgalmassága a szabad akarat vezetése alatt*. Szeretet és gyűlölet, kívánság és irtózás, öröm és fájdalom, remény és kétségbeesés, bizalom, félelem, harag kelnek és szállnak és sokszor vihareként dúlnak a szívben és az akaratiránynyal együtt az embernek erkölcsi jelleget adnak. Az állatnak is van öröme, félelme, haragja, de az emberé más, mert az akarat befolyása alá vonható.¹

A nevelés gyakorlatának tanulmányozása bárkit meggyőzhet arról, hogy az emberek már azelőtt is, de nevezetesen a kereszténység mindent átalakító föllépése óta az erkölcsi élet kérdésében mindig nagy súlyt helyeztek az akaratra.² *A görög* nevelésben a tudomány elemei egyáltalán csak később szerepeltek; a múzsai tanulmánynak inkább erkölcsi, mint tudományos feladata van. Hit és törvény voltak a legrégebb időben a nevelés alapjai. A lovagi nevelés, a melynek képét Homeros költeményeiben látjuk, a görög ifjúságot, mint Phönix az isteni Achillest, a szó urává és a tettek emberévé képezte. Spartában «olvasni és írni tanult az ifjúság; minden egyéb arra irányult, hogy engedelmességre, kitartásra és győzelemre neveltessék». Athenben «a mikor már megérti a gyermek, a mit mondanak neki, a dajka, az anya, a pädagogus, az

¹ Handb. d. Erzieh. u. Unterr.: Toischer, Theoretische Pädag. u. allg. Didakt. 145—146. l.

² Willmann, Geschichte des Idealismus I. 236—251. l. — 322—452., 526—528. l. — II. 420—441. l.

atya versenyeznek abban, hogy jóvá tegyék, a mennyiben minden szónál, minden tettnél jelzik neki: ez jó, az nem jó, ez szép, az nem szép, ezt tedd, azt hagyd el». ¹ Aristoteles szerint «hatalmunkban áll az erény, szintűgy a rosszóság. A szabadság előfeltétele minden cselekedetnek, a mely erkölcsi megítélés alá esik». ² «A nevelés tanulásban áll. Tanulni pedig vagy előadások meghallgatásával, vagy *előírás szerinti gyakorlással* tanulunk». ³ A római nevelés gyakorlatias iránya ismeretes. Quintilianus rhetorikája jóval több didaktikai, mint pædagogiai részletet tartalmaz ugyan, de az Institutiones czélzata határozottan erkölcsi. ⁴ — A keresztény idő a nevelésnek új eszményt és határozottabb irányvonalakat adott, a mint ezt Alexandriai Kelemen Παιδάγωγος cz. művéből látjuk. A pædagogus «Jézus Krisztus, a Logos mint az emberiség vezetője; az emberszerető Isten maga a mi nevelőnk». ⁵ Mint intő Logos *akarattunkat* irányítja, mint törvényhozó *cselekedeteinket* szabályozza, mint rábeszélő *szenvedélyeinket* mérsékli és orvosolja. Kiragadja az embert a világiás érzés és gondolkodás köréből és az isteni hitben rejlő üdvösségre neveli. Egy szóval kifejezve: pædagogus a neve. *A gyakorlat* s nem az elmélet az ő működésének színtere, *erkölcsi-leg javítani* és nem tanítani *akar*. Az erkölcsi élet rendezése az elsőrendű feladata. Egyrészt *a kötelességek teljesítésére* nógat, a mennyiben a legtisztább *erkölcsi szabványokat közli*; másrészt a jelen nemzedéknek *elmúlt idők erkölcsi képeit állítja szemé elé*. ⁶ E program után Kelemen még az első könyvben kifejti az istenfiságunk fogalmát s ehhez mérten a Logos tevékenységét, a ki a keresztény erkölcsstan személyesítője. A lélekbe magasabb principiumot kell oltani, mert a keresztény tökéletességhez nem juthatni pusztán a természeti erők kialakítása útján. A keresztény-nevelés lényegében átalakítás, újjászületés vízből és Szentlélekből. ⁷ Ez a felfogás, mely a szentatyák, a középkori pædagogusok műveiben,

¹ Griech. Erziehung in Rein's Encycl. Handb. d. Pädag. II. 916—920. lapok.

² Eth. Nic. III. 7. — III. 3.

³ Aristot. Polit. VII. 13.

⁴ Prooem. I. 2., II. 2., XII. 1. — V. ö. Messer, Quintilian als Didaktiker: Neue Jahrb. LXVII. Jahrg.

⁵ I. m. I. köt. 7. f.

⁶ I. m. köt. 1. f.

⁷ I. 5., 6.

sőt a renaissance-korban is kifejezést nyer,¹ egyszersmindenkorra utját állta az intellectualismusnak, vagyis azon véleménynek, hogy az erény tudás és az elme képzése elégséges biztosítéka a jóakaratnak.²

A XVIII. század, a *felvilágosodás százada* a nevelés- és oktatásügyet is az ész ítélőszéke elé idézte. A század szelleme, mely a királyoktól uralkodásuk jogalapját, a bibliától csalatkozhatatlansága jogczimét, az egyháztól tanítása jogát számon kérte és elégtelennek találta,³ az erkölcsi nevelést is a maga ízléséhez szabta: naturalismus, individualismus és intellectualismus lettek vezérelveivé.⁴ Ehhez járult, hogy a nevelés elmélete a felvilágosodás csapásaiban járó bölcsészet befolyása alá került,⁵ a hagyomány és történeti fejlődés szilárd alapját mellőzve, az egymással küzködő bölcsészeti rendszerek süppedékes talaján épült. E körülmények összehatásának kell fölrónunk az erkölcsi nevelés jelen beteges állapotát. Az akarat, nevezetesen a szabad akarat lélek- és erkölcstani felfogásán múlt és múlik minden. A Herbart követői az erkölcsi nevelés legfőbb és szinte egyedüli eszközének az oktatást tartják, mert az akarat rovására az elmének kelleténél nagyobb súlyt tulajdonítanak.⁶ Ez az oktatás részben oka annak a fonák jelenségnek, hogy habár iskoláink Herbart szerint csak nevelőintézetek lehetnek, a melyekben tanítva nevelünk, mégis épen a nevelés hiányzik belőlük. Az akaratról való téves felfogásuk miatt helyeznek a deterministák is kelleténél kevesebb súlyt az erkölcsi nevelésre. Ha az

¹ Samml. d. bedeutendst. pädag. Schriften 3. B. Szent Jeromós és Szent Ágoston felfogása. — 4. B. Alcuin grammatikájának I. feje.; a rhetorika és az erények cz. műve. — 5. B. Hrabanus Maurus, de institutione clericorum. — Wandinger, Rede d. h. Basilius. — Schlosser, Vincent v. Beauvais, Hand- u. Lehrbuch. II, 205. f. — Biblioth. f. kath. Pädag. VII. B. 1—66., 67—258.: Dominici, Vergerius, Victorinus stb. nézetei. — II. B. Mapheus Vegius neveléstana. — Samml. Päd. Schr. 13. B. J. Wimpfeling, Jugend. — A Ratio atque Instit. Soc. Jesu felfogását l. Duhr, Die Studienordn. d. Gesellsch. Jes. 24—34. l. — Com. Did. Magn. 23., 24. c. — Bacon, de dign. et augm. scientiarum l. VII. III.

² Willmann, Christliche Erziehung: Encycl. Handb. v. Rein I. B. 547. f. s.

³ Palmer, Evang. Pädagogik. S. 29.

⁴ Willmann, Christl. Erzieh. i. h. S. 554.

⁵ Willmann, Didaktik. I. 361—362. l.

⁶ V. ö. Ált. Pädagogiám 15. §. 2. p. 127—128. l.

akarata nem más, mint «azon pszichikai inger megjelenése, melyet különféle okok: vágyaink, szenvedélyeink, eszünk — úgy más physikai vagy társadalmi tényezők nyomása alatt érzünk, s a mely által valamely tett véghezvitelére vagy abbanhagyására indítottunk», még pedig «rákényszerítve»; ha «a testi szervezetben, a szellemi functiókban, a külső és társadalmi viszonyokban rejlő indokok és a character határozottan determinálják az akaratot», úgy, hogy «velük szemben teljesen tehetetlen és erőtlens»: akkor az erkölcsi nevelésben csakugyan «födolog a testi egészség és szellemi épség (oktatás) ápolása, nemkülönben normális társadalmi viszonyok teremtése».¹ Ily felfogás mellett az erkölcsi nevelés elmélete kevésre zsugorodik össze, az iskolában a gyermekek nevelésével nem igen kell vesződnünk, s a tanárképzésben sem lesz szükséges az erkölcsi nevelés ügyével sokat bibelődni. — *Századunkban* szerencsére átalakulás indult meg. A nemzeti és keresztény renaissance eszményibb czélokot tűz újra a nevelés elé. Herbart pädagogiáját, a mely a legnagyobb befolyást gyakorolta, Stoy és Ziller keresztény irányban fejleszték tovább, mások, mint Willmann, a hallei kör stb. az egyénre alapított pädagogiával szemben a társas mozzanatot emelik diadalra. «Ama felfogással szemben, a mely az elme felvilágosításában találta a nevelés legfőbb dolgát, újra érvényt nyert az erkölcsi nevelés, mint az akarata fejlesztése és a szenvedélyek szabályozása».²

2. Az ember akarata lényege szerint jó, mert mint szabad akarata megfelel az eszes emberi természetnek és természeténél fogva a jóra irányul, vagyis azon javakra, a melyek az eszes természetnek megfelelnek, a melyek pedig nem felelnek meg neki, azokat el iparkodik kerülni. Az akarata ez a jósága már gyermekkorban mutatkozik — közvetlenül szeretet alakjában, a melylyel a mindenséghez simul és vele egyesül, illetőleg tőle, a mennyiben ellenkezés van köztük, tartózkodik. Gyöngé még e korban ez az akarati működés s jó sokáig ösztönszerűen, czélszerű tudattalan mozgalmassággal nyilatkozó; mert elme nélkül az akarata vak, az ész pedig e korban még fejletlen; a szenvedélyek jó és rossz irány-

¹ Pauer Imre dr., Az ethikai determinismus elmélete. 25., 41., 62., 64., 65., 66., 196. l.

² Willmann, Christl. Erzieh. i. h. 555—556. — V. ö. Rein, Encycl. Hdb. — Baumeister, Hdb. d. Erzieh. u. Unterrichts., Willmann, Didaktik als Bildungslehre stb. E műveket mind ily positiv szellem hatja át.

ban erősen hajtják; természeti és társadalmi környezete befolyásolja. Mindazonáltal ily befolyások daczára is, vagy inkább e befolyások s a közvetlen szeretet folytán egyre erősödik és gyarapodik az akarat, szabaddá lesz és az erkölcsi cselekvésre készségeket szerez, egy szóval tökéletesedik, habár sokszor rosszirányú készségeket öltve meg is fogyatkozik: legtöbbször olyan lesz, a milyen az egyéni rátermettsége, a természeti és társadalmi, ideális és vallási környezete, a mely nem egészen rossz, de nem is kifogástalan jó. E korban tehát a *gyermek közvetlen szeretetének czélszerű erősítésével érhetünk el legtöbbet*. Eszét a nevelő vezető tekintélye pótolja; vallási, ideális, társadalmi és természeti környezetét alakítsuk kedvezően; veleszületett rátermettségét helyes irányú szoktatással szabályozzuk és irányítsuk: hadd legyen könnyű neki a javakra irányuló szükségleteinek kielégítése s képességeinek kifejlesztése; legyen könnyű neki, a mire természettől indul, a jónak választása és szeretete; tanuljon meg akarata szabványai szerint cselekedni, a természeti és társadalmi környezeten, a testen, képzeleten és az érzéki törekvésen uralkodni.

A közvetlen ösztönszerű szeretetnek *lélektani alapja* az a már Aristotelestől megállapított tanítás, hogy törekvésünknek végső célja és valódi tárgya a jó, mert még az esetben is, midőn a rossz elkerüljük, közvetve a jó az a cél, a melyre törekvésünk voltaképen irányul; továbbá, hogy szükségképen akarjuk boldogságunkat, szintúgy a jót általában, a legfőbb jót és a boldogságunk elérésére okvetetlenül szükséges eszközöket, egyszóval mindazt, a mi szükségleteink kielégítésére és képességeink kifejlesztésére okvetetlenül szükséges.¹ — Ez a közvetlen szeretet *ethikailag* is igazolható; teljes összhangzásban áll ugyanis az eszes emberi természet moralprincipiumával, a melyet ugyancsak már Aristoteles állított föl az ember erkölcsi cselekvésének zsinórmértékeül. Ezen erkölcsi alapelv szerint t. i. az emberi természet minden egyoldalúságtól menten összes részeivel, minden szükségleteivel és képességeivel, továbbá a mindenséghez: a földhöz, a társas élethez, a tudományos kutatás és művészi alkotás tereibe és az Istenhez való viszonya szerint veendő. S ez alapon látjuk, hogy az embert szükségletei és képességei egyenesen a tárgyi világra utalják, s ha

¹ T. Pesch, Institutiones Psychologicae. Pars II. 225—249. — Aristot. Eth. Nic. III. 6.

kielégítésüket és kifejlesztésüket emherhez méltó módon: tudatosan és szabadon végzi, erkölcsileg cselekszik.¹ — *A nevelés gyakorlata* minden korban a közvetlen szeretet elvének föltevése mellett folyt, így nevezetesen a keresztény nevelésnek kétezeréves gyakorlata. *Az elméletírók* javarészből szintén ezt az elvet vallják. Platon *tekintettel a gyermekkor fogékonyságára* a mesékből, általában a tanulmányból kiszemelést tart szükségesnek; mert a gyermeknek csak oly beszédeket szabad hallania, a melyek őt erényre sarkallják. S az élet egyéb mozzanatait is célszerűen kell elrendeznünk. Olyanok legyenek a növendék élete körülményei, hogy mintegy egészséges helyen lakva mindentől hasznot huzzon. A szép tárgyak felől, mint az egészséges vidékről jövő szellő, hasson szemükre, fülükre a nemes és jó. Így fiatalon és szinte észrevétlenül szoktatjuk őket a széphez és jóhoz. Azért alapul a nevelés mindennekfölött a muzsikán, mert rhythmus és dallam szinte belenyomulnak a lélekbe és megnemesítik azt, mértéket és öszhangot kölcsönözve neki fogékonnyá teszik a jó és szép iránt oly korban, a mikor megokolás és tanítás még hiába való.² Hasonló szellemben nyilatkozik Aristoteles, Quintilianus, Vives Lajos, a jezsuita Ratio stb.³

3. Fejlettebb fokon a jónak közvetlen szeretetén kívül *közvetett ösztönzésekkel is hathatni a növendék erkölcsi fejlődésére*. Kezdi maga is tapasztalni, hogy az erkölcsös élet hasznára, az erkölcstelen pedig kárára van. Érti, mert saját élete tanuskodik róla, ha mondjuk neki, hogy csak a híven teljesített kötelesség, az erkölcsös tett szerez megnyugvást önmaga, elismerést és érvényt Isten és az emberek előtt, csak az erényes, munkás élet biztosítja jövendő sorsát: vagyoni állapotát, társadalmi állását, tudományos és művészi színvonalát, vallási értékét. Egy szóval látja, hogy csak a jó vagy rossz erkölcsök teszik őt magát is jóvá vagy rosszá, még pedig egész valója szerint: magában és viszonyában a mindenséghez. Látja, és a rossz cselekedettel járó kár és bűnhődés megérteti vele, hogy saját jól felfogott érdekében óvjuk őt erkölcs-

¹ Willmann, *Gesch. d. Idealismus*. I. B. 524—526. Cathrein, *Moralphilosophie*. I. 216—225.

² Polit. II. és III. k.

³ Polit. VII. 17. — Inst. Orat. I—II. 6—8. — De trad. discipl. I. 6. II. 2., 3. — Duhr. i. m. 27—28. 1.

telen műveletektől, figyelmeztetjük hibáira s kívánunk tőle javulást.

Jutalommal édesíteni a jóra és *büntetéssel* ijeszteni a rossztól, régi eszköze a nevelésnek. Mindkettő az emberi természetén alapszik, s azért a tapasztalat szerint az életben is mindig szerepeltek. Az ember szabadsága miatt szükséges a sanctio és ez rossz csak akkor volna, ha a nemesebb indítékokat kizárná. Különben jogsultságukról vitatkozni fölösleges dolog, mivel az élet kezdettől fogva mellettök szól. Az erkölcsi cselekvéssel t. i. némely jutalmak és büntetések lényegileg együtt járnak, mint pl. készség és hajlam a jóra vagy rosszra, a szív békéje vagy a lelkiismeret nyugtalanlansága, a teljesített kötelesség édes tudata stb.; mások természetesen kísérik, pl. testi-lelki természetünk folytán mértékletesség egészséget szül, mértékletelenség és kicsapongás ellenben fájdalmat és betegséget okoz; végre erkölcsileg az erényt nyomon követi ember-társaink nagyrabecsülése, szeretete és tisztelete, szintúgy a vétket bizalmatlanság, szégyen és megvetés. Mindezzel nem mondjuk, hogy jutalom és büntetés az erkölcsi cselekvés legnemesebb indítékai, hanem csak azt, hogy nem összeférhetetlenek a cselekvés erkölcsi jellegével, s hogy az emberek átlagát véve nagyon szükségesek. A pædagogiai elméletnek dolga csak az leszen, hogy az alkalmazásukat szabályozza. Ugyanez áll *a verseny*, az *æmulatio* eszközéről. Róla is az élet ítélt, az erkölcsiség pedig nem tiltja, és a kömüveltség hasznát látja, ha mindenki ereje szerint érvényesül. A nevelésnek csak arról kell gondoskodnia, hogy az *æmulatio* a «nemes» verseny utjáról le ne térjen. — Az *elméleti írók* közül beérhetjük Quintilianus tanuságával: «Mibi ille detur puer, quem laus excitat, quem gloria invet, qui victus fleat... Necesse est sibi nimium tribuat, qui se nemini comparet».¹ Ismeretes dolog, hogy Quintilianus mennyire hatott főleg a renaissance pædagogusaira,² hogyan érvényesült a jutalom, büntetés és a verseny a jezsuiták és a protestánsok iskoláiban egyaránt.³

4. Az akaratra még *közvetett tárgyi indítékokkal* is hathatni. A törvény megtartásának, a kötelesség teljesítésének az emberi közösség: a családi, társadalmi, állami és egyházi élet látja hasz-

¹ Inst. Orat. I—III. 6. — I—II. 18.

² Messer i. é. Neue Jahrb. LXVII. Jahrg.

³ Duhr i. m. 53—64.

nát, s azért a növendék elé eredménynyel tűzhetni a célt, hogy *a társadalom, a haza hasznos tagjává, egyháza hű fiává képezze magát.* A férfiakat, a kik találmányaikkal, lángoló honszerelmükkel, tudományuk és művészetük fényével, mély vallásosságukkal az emberiségnek szolgálatokat tőnek, méltán szolgálnak a növendék erkölcsi kialakulásának tükreül. Ez a közvetett tárgyi érdeklődés érett fokon *a közvetlen tárgyi érdeklődés jellegét* öltheti, a mikor a jó önmagáért törekvésünk tárgya, ha lehetne, menten minden érdektől, alanyiságtól, a mikor az Isten és a felebarát szeretetének eszményei vezérelnek bennünket.

A jót önmagáért akarni, menten minden érdektől az erkölcsi életnek kétségkívül legnemesebb hajtó ereje. Már a görögök ismerték ez indítékot.¹ A javulás, az ember tökéletesedése Aristoteles szerint is úgy történik, hogy a neki egyénileg jótól (*ἐκάστῳ ἀγαθόν*) a tökéletes jóhoz (*ἅλωος ἀγαθόν*) emelkedik.² A kereszténységnek alapelve, hogy a jónak, nevezetesen a legfőbb jónak semmit sem szabad eléje tenni. Igaza van Baconnak, hogy nem találni a századok folyamán bölcsészetet, felekezetet, vallást, törvényhozást, a mely a közjót annyira biztosította volna az egyéni jóval szemben, mint a keresztény hit, s hogy a kereszténység szelleméből folyólag egyes szent és választott férfiak inkább töröltetni akartak az élet könyvéből, hogy sem testvéreik az üdvösségből kizárassanak.³ Másrészt azonban az is igaz, hogy épen a kereszténység az egyéni jóllétet is mindenekfölött biztosította, mert épen a tárgyi javak, az örök, a halhatatlan javak, az önmagában jó kölcsönöz az egyénnek is halhatatlanságot, örök boldogságot. A kettő el sem választható egymástól. Baconnak megint igaza van, hogy e férfiak «*ecstasi quadam charitatis et impotentis desiderio boni communionis*» indítottak. A szeretet ragadta el és a közjónak szinte tehetetlen vágya mondatta pl. Szent Pállal, hogy átokká kívánt lenni, Krisztustól elszakasztva az ő atyjafiaiért.

¹ Aristot. Polit. VII. 14. VIII. 2.

² Metaph. VII. 4., 3.

³ De dign. et augm. scient. VII. 1. V. ö. Exod. 32., 32. — Róm. 9., 3. — I. Kor. 9., 22. — Luk. 17., 33.

2. Az erkölcsi nevelés alaki és tartalmi feladata; sokoldalú szeretet és a hivatás szeretete.

1. A nevelés feladataként közönségesen az *általános műveltséget* említjük. E fogalomban mindazt összefoglaljuk, a mit az elméletirők különféle néven a nevelés céljául ki szoktak tűzni: a jellemet, a személyiséget, a humanitást és divinitást, a polgárilag való használhatóságot és a közműveltség szolgálatát és még egyéb testi-lelki derékségeket, valamint mindezeknek az ember végső céljához való viszonyulását. Tudományos meghatározás szerint sokoldalú ismeret, szeretet és ügyesség, történeti érzék, a hivatásnak megfelelő szakképzettség, arány, rend és öszhang teszik az elemeit.¹ *Könnyű ebből az erkölcsi nevelés feladatát is kihüvelykezni és a testi és értelmi nevelés feladatához való viszonyát megállapítani.*

Az értelmi nevelés dolga a sokoldalú ismeret megadása, az *erkölcsi nevelés feladata a sokoldalú szeretet ápolása.* Növendékünk áhítatos tisztelettel viseltessék szülőföldje, a haza földje és mindaz iránt, a mit gazdasági közműveltség néven nevezünk; kegyeletos szeretettel karolja át véreinket, polgártársainkat, sőt az egész emberiséget; ne tapadjon a röghöz, hanem űzze az ideák cultusát, legyen érzéke a nyelv, irodalom és művészet iránt, első sorban itt is a nemzeti és honi alkotások iránt: egyszóval, váljék vérévé a költő eszménye,²

Tied vagyok, tied, hazám!
E szív, e lélek;
Kit szeretnék, ha tégedet
Nem szeretnék?

Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed.
Te állj, s ha kell: a templomot
Eldöntöm érted;

végre adja ehhez az Istennek, az egyháznak, a természetfeletti hazának³ szent szeretetét, a mely minden más szeretetnek

¹ Általános Pädagogiám 36—47. l.

² Petőfi, Honfidal.

³ Frick O., Die Möglichkeiten der höheren Einheitsschule: Pädag. u.

tisztaságot, szentséget és tartósságot kölesönöz. A sokoldalú szeretetet kiegészíti a *sokoldalú ügyesség*, hogy az ember hatni, alkotni, gyarapítani tudjon. E végből az akarat mozgalmassága és határozottsága, a mozgató idegek, az izmok és inak rugalmassága, a nyelv és kéz ügyessége szükséges. A szeretet továbbá sohasem szűnik meg.¹ A szeretet, mely megszűnik, nem igazi szeretet. Azért a szeretet, melyet az erkölcsi nevelés célba vesz, *élő, folyton haladó, egyre gyarapodó, történeti* legyen. A sokoldalú ismeretet a szakismeret, a sokoldalú szeretetet pedig a *hivatás szeretete* egészíti ki. Végre még a *szeretet helyes rendjét* kell az erkölcsi nevelésnek szem előtt tartania.

A testi, illetőleg az értelmi nevelés körében nyer elintézés az a követelmény, hogy az egyik ép úgy, mint a másik erkölcsi feladatot is teljesítsen s azért mindkettő az erkölcsi nevelés érdekében is szerveztessék. Itt viszont arról kell szólnunk, hogy az *erkölcsi nevelés a testi és értelmi nevelésnek tehet megbecsülhetetlen szolgálatokat*. Általánosan ismert tény, hogy a testi és értelmi nevelés műveletei az erkölcsi cselekvés magaslatára emelhetők, és hogy az erkölcsi indítékok mindkettőnek legnemesebb és legerősebb hajtó erői. Viszont szenvedély és erkölcsi romlottság mindig akadályozta a testi gyarapodást és értelmi fejlődést. Ez értelemben mondja Platon, hogy annak, a ki érzéki gyönyörnek és a harag szenvedélyének engedi át lelkét, csak halandó gondolatai vannak.² A keresztény pädagogiának ez ősrégi tanítása. «Az Úr félelme a bölcsesség kezdete»,³ «az erkölcsök belátáshoz segitenek», (Szent Ágoston) «a gyöngé elme mint a beteg orvosra szorul, vezetőre, a ki csillapítsa szenvedélyeit, s csak azután tanítóra, a ki a tiszta megismeréshez vezesse».⁴ Az erkölcsi nevelés elméletének tehát ezt a feladatot sem szabad szem elől tévesztenie.

2. *A sokoldalú szeretet* az erkölcsi nevelésnek *tartalmi* feladata. Ugyanis erkölcsös az az ember, a ki elfoglalja a mindenségben azt az állást, a mely őt eszes természeténél fogva megilleti.

didakt. Abhandl. I. B. S. 92—93. — V. ö. Lehrproben u. Lehrgänge, H. 12. S. 1. f. — XIII. Leo: Sapientia christianæ. 1890 január 10.

¹ I. Kor. 13., 8.

² Timæus, p. 90.

³ Zsolt. 110., 10. V. ö. Jób 28., 28. Róm. 1., 18.

⁴ Alex. Kelemen, παιδεία I. 1. V. ö. Hettinger, Apologie I. B. 29—32. l.

Ez az állásfoglalás bizonyos egyesüléssel jár; az egyesülés pedig szeretettel történik. Concrete kifejezve erkölcsös az az ember, a ki szereti a haza földjét és érzékkel bír a szent mondás szerint: «Hajtsátok a földet birodalmatok alá»;¹ a ki szereti véreit és polgártársait és minden emberben felebarátját tiszteli; a ki szereti a tudományt és művészetet, általában az igazat és szépet; a ki mindenekfölött szereti Istenét. *A javaknak ez a szeretete épúgy gazdagítja az ember lelkét, mint a tárgyaknak megismerése: ez képzetté, tudóssá, a szeretet jóvá, tökéletessé teszi az embert.* De a közösség erkölcsi tökéinek, a haza fényrederültének is a szeretet az oka. Az a sokféle ügyesség, készség, erény, mely a népek közművelődése folyamán hatalmas alkotásokban nyilvánkozott, mind a szeretet szavában foglalható össze. A közműveltség kincses házában felhalmozott értékes alkotások mindegyikén a szeretet lelke ömlik el, a mely hangosan szól szerzőjéhez: abba, atyám! A közművelődésben a népek élete nyilvánkozik, s ez életnek alapja és talpköve a tiszta erkölcs, s a tiszta erkölcs: szeretet. Minden parancsnak, minden törvénynek, legyen az gazdasági vagy társas életünknek szabályozója, ideális vagy vallási életünknek zsinórmértéke, minden parancsnak célja a tiszta, a hamisítatlan szeretet, s a kik ettől eltérnek, bonyodalmakba és tévedésekbe merülnek.² S nem kell félnünk, hogy a *sokoldalú szeretet* szétfolyó, ellaposodó ürességbe vezet bennünket, mert a gazdasági, társas és ideális javak és az Uristen irányában eső utjai természetes irányvonalak; sőt ezek még jobban is összevonhatók: *az önszeretet, a felebaráti szeretet és az Istennek mindenekfölött való szeretetében össze-foglalhatók.*

Elméletünk háttéréül bátran említhetjük a nemzedékről nemzedékre folyó pädagogiai gyakorlatot, elkezdve a legrégebb időtől a középkoron át a mai napig. Más korok más javakért küzdöttek szeretettel: a görögök az ideális javakért, a rómaiak a forumért, tehát társas javakért, a kereszténység, nevezetesen a középkor természetfölöttiekért . . . , de azért minden korban a többi javaknak is voltak szerető munkásaik. — Az elméletírók közül Aristoteles idevonatkozólag azt tanítja, hogy minden törekvésünk javakra irányul. Az emberek mindent — legalább kép-

¹ Gen. 1., 28.

² I. Tim. 1., 5. köv.

zelt — jóért tesznek. Nevezetesen a közösségek valami jóért léteznek.¹ Vannak *külső* javak, továbbá *testiek és szellemiek*. A szellemiekhez tartoznak az erények, a tudomány és a művészet.² A tökéletességek sorában az utolsó láncszemet a legjobb, az Istenség teszi.³ Baconra is hivatkozhatunk, a ki az erkölcsi nevelésről szólván a szeretetben látja az emberi tökéletességnek, az erkölcsi jóságnak foglalatát.⁴ A Herbart-féle fegyelmezés gyakorlati eszméi: a belső szabadság, a tökéletesség, a jóakarát, a jog és a méltányosság eszméje egytől-egyig befoglaltatnak a szeretet eszméjében, a mint a szeretet eddigi rajzából is eléggé láttuk és a továbbiakból még jobban ki fog tűnni. Az elnevezés nagyon mellékes; sőt kár új neveket alkotni, míg a régiek többet érnek. Valósággal megmosolyogni való pl. a Basedow vállalkozása, a ki Elementarwerk-jében a többi közt az erkölcsi nevelés számára is huszonhét szabványt, eszmét, parancsot állít föl, holott semmivel sem többet, sőt kevesebbet tartalmaznak a több ezeréves kelettel bíró tizparancsolatnál, a melyek a szeretetben foglalódnak össze.⁵ Herbart gyakorlati eszméivel is így vagyunk. Határozott érdeme neki, hogy a nevelés elméletének sajátos vizsgálati kört jelölt ki, elkülönítván azt a többi tudományok vizsgálati körétől. De jó lett volna, ha a saját bölcsészeti rendszerével szemben is határfalat állít s azután a pädagogiai gyakorlat történeti kialakulását tanulmányozza: így határozottan maradandóbb eredményhez jutott volna.

3. A *sokoldalu ügyesség és tevékenység* az erkölcsi nevelés *alaki* feladata; mert a szeretet nem gyümölcstelen érzés, hanem tevékenységben nyilatkozó törekvés, a mibez határozott és mozgalmassá akarát, rugalmas idegek, izmok és inak, jól forgatható nyelv és ügyes kéz szükségesek. A szeretet továbbá nem ideig-óráig tartó, hanem állandó, s azért *állandó tevékenységben nyilatkozó*. Az ember nem foglalhatja el egy csapással a mindenségben azt az állást, a mely őt eszes természeténél fogva megilleti. A szeretetben lehet gyarapodni, és lehet megfogyni: növendékünk gyarapodni akarjon szüntelen. A történeti érzék a nemzeti és egyéni műveltségnek zsinórmértéke. A történeti érzéket kell növendékünkben is kifejlesz-

¹ Pol. I. 1. in.

² Pol. VII. 1.

³ Willmann, Gesch. d. Idealismus. I. B. 507.

⁴ De dign. et augm. scientiarum, l. VII. cap. III.

⁵ II. Band. S. 116—120. — V. ö. Róm. 13., 9.

tenünk, hogy szüntelen haladni akarjon, de önmaga multjának biztos alapján. Csüngjön kegyelettel a nemzeti multon és az ősök verejtékével megszentelt hagyatékon s legyen érzéke a jövő köteles feladatai iránt. *A folytonos tökéletesedés akaratának ébresztgetése* szintén az erkölcsi nevelés alaki feladatához tartozik.

Az erkölcsi nevelés tartalmi és alaki része ép úgy *egyívévaló, egymást kiegészítő jelenség*, mint az értelmi nevelés alaki és tartalmi feladata.¹ Mind a négy elem együttvéve az alaki és tartalmi műveltség teljes fogalmát alkotja. Az erkölcsi nevelés alaki és tartalmi mozzanata *a cselekedetekben* egyenlítődik ki és kapcsolódik szervesen. A cselekedetek t. i. áthidalóul szolgálnak az alanyi-
lag jó és szerető akarat és a körülményeikben is kifogástalan jó tárgyak, munkaterek közt. A cselekedetek helyébe *a köteleességek teljesítése* is tehető, a mint azokat a törvény rójja ránk — a vallási, az ideális, a társas és gazdasági élet terén egyaránt, vagy a hogy helyesebben mondani szoktuk: Isten, felebarátunk és önmagunk iránt. *Kötelességérzet, kötelességtudás* az erkölcsi nevelés alaki és tartalmi elemének legjellemzőbb összefoglaló kifejezése.

A kötelesség fogalma minden korban becsülés tárgya volt. A kereszténység kezdettől fogva fontos helyet juttatott neki az erkölcsi nevelésben. A pædagogus munkája, mondja Alex. Kelemen, gyakorlati; a kötelességek teljesítését követeli tőlünk.² Mapheus Vegius neveléstanának jórésze a kötelességekről szól, a melyeket a szülőkhöz, az Istenhez, az emberekhez és önmagunkhoz való viszony ró ki a növendékre.³ Az ujkori elméletirők képviselőiben Kant szóljon: «A gyermeket pusztán ösztöneinél fogva lehetne vezetni, de mihelyt megnő, a kötelesség fogalma járuljon hozzá». Kötelességei önmaga és mások iránt vannak.⁴

4. *A sokoldalú szeretet* alakilag és tartalmilag véve *a sokoldalú ismeretnek kiegészítő része*. A sokoldalúságnak ellensúlya a szakszerűség: a sokoldalú ismeret a szakismeret, a sokoldalú szeretet a hivatás szeretete. *Szakismeret és hivatásszeretet szintén összevalók.*

Ismeret és szeretet egymáshoz viszonyítva elválaszthatlan

¹ Ált. Pædag. 131—132. l.

² παιδαγ. I. 1. — I. 13.

³ Bibl. f. Kath. Päd. II. B. i. m. I., IV., V. Buch.

⁴ Kant, Ueber Pädagogik. Ed. Willmann. 99. és 103. l. — V. ö. Rein, Encycl. Hdb. V. B. 401—403.

kapcsolatot mutatnak; egyik a másik nélkül nem teljes, mert a szeretet ismeret nélkül nem tájékozódik, s az ismeret szeretet nélkül keveset érő. Régi szálló íge, hogy a mit nem ismerünk, azt nem is kívánjuk, nem is szeretjük. Az meg kézzelfogható igazság, hogy csak a szeretet teszi az embert jóvá s biztosítja a közélet és az egyéni hivatás érdekeit, javait. Azért *többet ér a sokoldalu szeretet a sokoldalu ismeretnél, s többet a szakismeretnél a hivatás szeretete*; a tudomány nem pótolhatja a jó erkölcsöt, ellenben a szeretet a pórt philosophussá teszi: *az általános műveltség és a szakképzettség súlypontja az erkölcsösség körébe esik.*

A pædagogiai elmélet minden korban vallotta, hogy a jó erkölcs a tudománynál többet ér. Már Quintilianus mondotta: «Ha igaz volna, hogy az iskolák nagyot lendítenek a tanulmányon, de az erkölcsöknek ártanak, az erkölcsiséget a legtökéletesebb ékesszólásnak eléje tenném». ¹ A keresztény felfogásnak Szent Pál ad vala kifejezést. «Szóljak bár emberek és angyalok nyelvén, ha szeretetem nincs, olyanná lettem, mint a zengő ércz, vagy pengő czimbalom. Legyen bár jövendőli tehetségem, és tudjak minden titkot és minden tudományt, ha szeretetem nincs: semmi vagyok. A szeretet tűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, nem cselekszik rosszul, nem fuvalkodik fel, nem nagyravagyó, nem keresi a magáét, nem gerjed haragra, nem gondol rosszat...; mindent elvisel, mindent elhisz, mindent remél, mindent elszenved. A szeretet sohasem szünik meg, habár a jövendölések véget érnek, a nyelvek megszünnek, a tudomány elenyészik». ² Ez a felfogás átment a keresztény pædagiába, a renaissance koráét sem véve ki. ³ — A pædagogiai gyakorlat azonban nem valósítja meg mindig az elmélet követelményét. Így korunk iskolai nevelésében határozottan rövidséget szenved az erkölcs. Csak «oktatás»-sal nevelünk, míg a nevelés egyéb tényezői csak kevéssé és hiányosan érvényesülnek. E ténynek magyarázatát a Herbart-pædagiájának befolyása adja meg. E szerint szintén fődolog ugyan az erkölcs, az erkölcsi jellem, de

¹ Inst. Orat. I. 2. V. ö. u. o. II. 2. XII. 1.

² I. Kor. 13.

³ August., de catechis. rud. 4., 8. — 7., 11. Alcuin, Pædag. Schriften: IV. B. 135. — Rhabanus Maurus, de instit. cleric. III. 1., 4. i. h. V. B. — Feltrei Viktorin: Biblioth. f. kath. Pædag. VII. 111—113. — Duhr, Die Studienordnung d. Gesellsch. Jesu: 24—34. Samml. d. bedeut. pædagog. Schriften.

ennek szinte kizárólagos tényezője az oktatás. «A gondolatkörnek képzése a nevelésnek legfőbb része».¹

*A sokoldalu szeretettel elfoglalja az ember a mindenségben azt az állást, a mely őt eszes természeténél fogva megilleti, belefonódik a közösségekbe, a melyeknek életét köszöni, bekapcsolódik a családba és társadalomba, az egyházba és az államba. A hivatás szeretetével e közösségek szervévé lesz. A bekapcsolódással hagyatékot, örökséget vesz át, a közművelődés erkölcsi tőkáját, a melynek a társaság a kezelője, azt a tőkét, a mely a nemzeti közgazdaságnak, a politikai közéletnek, tudománynak és művészetnek alapja s magának a nemzeti életnek is talpköve: a tiszta erkölcsöt, a mely az egyházban természetfölötti alapon mint sziklán nyugszik. A hivatás munkakörének betöltésével, mint szerve a közösségnek, maga is kezelője, képviselője a tőkének, hogy meggyarapítva szálljon át az utódokra. — A sokoldalu szeretetnek és a hivatás szeretetének egymáshoz való viszonya ez alapon világos. A nevelés sokoldalu szeretetre megelőzi a hivatás szeretetére való nevelést, a mint a sokoldalu ismeret megadása is előbb történik, mint a szakismeret szerzése. A nevelés kezdő fokán a fősúlyt arra kell helyezni, hogy a növendék erősen kapcsolódjék a közösségekkel, de azért már e fokon jövendő hivatását is szem előtt kell tartani. A nevelés előrehaladtával egyre jobban előtérbe lép a hivatás érdeke, a nélkül, hogy a közösségekkel való kapcsolat: a családja és szülőföldje iránti kegyelet, a haza és az egyház szeretete megszűnhetnék.*²

Az ókori világ általában két közösséget ismert: *a családot és az államot* vagy az otthont és a hazát; a kereszténység egy harmadikat csatolt hozzá: *az egyházat*. Hivatás dolgában is nagy különbség van az ókor és a kereszténység között. Amott a rabszolgaság állapota jogos intézmény volt; a szabad ifjura nézve pedig — legalább Görögországban — lealázónak, szolgainak tartották a hivatásszerű előképzést. A kereszténységben a hivatás legközelebb annyi, mint meghívás (vocatio, κλησις) az Isten fiának állapotába.³

¹ Pacher, Herbart neveléstudománya. V. ö. Hartenstein, Herbart's sämmtl. Werke. X. 129. — XI. 451.

² Toischer, Theor. Pädagogik u. allgem. Didakt. 145. f.: Baumeister, Handb. II. B. I. Abth. — Barth, Erziehung u. Gesellschaft: Rein, Encycl. Handb. II. 33. f.

³ Alex. Kelemen, Pædag. I. 5., 6. fej.

Ezen állapotban azután háromféle hivatás van: a keresztény világiak életpályája, a kik házasságra lépve az Isten parancsolatai szerint a világban élnek keresztény életet; a papi állás, a melynek tagjai Istennek szentelik magukat és Krisztus megváltó-munkáját folytatják, Krisztus igéjét hirdetik, Krisztus áldozatát bemutatják, Krisztus malasztját szétosztják; a szerzetes hivatás, a mely a keresztény tökéletességnek, mint szakmunkának a felkarolása — az evangéliumi tanácsok, az engedelmesség, tisztaság és szegénység követése által.¹ E három hivatás keretében azután, mint másodrendű hivatás, állás: a művész, az ügyvéd, az orvos stb. hivatása következik; mert minden embernek első munkaköre vagy a családi vagy a papi vagy a szerzetes élet kötelességei, csak ezek után kiegészítésül, eszközül választ ügyvédi, tanári stb. pályát. — Az ujkor hajnalán a protestantismus megzavarta ezt a felfogást a hivatásról, nevezetesen a szerzetes és papi hivatást a maga részéről külön hivatásnak el nem ismerte. A XVIII. század felvilágosító munkásai az istenfuságnak természetfölötti jellegét is megtámadták és naturalistikus, rationalistikus és deistikus alapon beszéltek Istenről, mint a mindenség atyjáról.² A hivatásról szóló régi, hagyományos felfogás e támadások daczára tovább élt és a XIX. században az erkölcsök renaissance-ának megindulásával ama körök is, a melyekből kiszorult, fogékonyak iránta.³

5. *A sokoldalú ismeret a sokoldalú szeretettel*, a sokoldalú ügyesség vagyis jó érzékek, gyakorolt idegek és éles elme egyrésztől, érzelmes, szerető szív és aczélos izommal rendelkező erős akarat másrésztől vagy: *vérré vált ismeret kötelességérzettel, élő ismeret a folytonos tökéletesedés akaratával, szakismeret a hivatás szeretetével az általános műveltségben*, a tökéletességben *foglalód-
nak össze*, ha ugyan kellő *rend és összhang* egyesíti őket. Az általános műveltség az egyénnek birtoka; elemeinek rendje és összhangja az egyén közreműködésével alakul ki: e gondolatmenet a *lelkiismeret* fogalmához vezet, a lelkiismeret pedig a tárgyi világ rendjét átható *törvény* fogalmára utal. A lelkiismeretnek és törvénynek, mint az erkölcsi nevelés alanyi és tárgyi követelményének részletes tárgyalása lesz a következő szakasz feladata.

MÁZY ENGELBERT.

¹ Hrabanus, de instit. clericorum I. 2.

² Willmann, Didaktik. I. B. 343—350.

³ Willmann, Christliche Erziehung: Rein, Enc. Hdb. I. 547—556.